

ZİHİNSEL BİR PATOLOJİ: MEDENİYET ALGIMIZ AÇISINDAN OKSİDANTALİST SÖYLEMİN İMKÂNSIZLIĞI/KÖKSÜZLÜĞÜ

Muharrem KILIÇ*

ÖZET

Medeniyetimize özgü bilim algısı ve bu algı doğrultusunda şekillenen gelenek çerçevesinde Batı düşüncesine özgü oksidentalizm-oryantalizm kavramsal dikotomisi konu edilecektir. Bilim tasavvurumuz ve geleneğimiz açısından oksidentalist söylemin retorik, diyalektik ve analitik/akademik düzeyde üretiminin imkânı sorunu tartışma konusu yapılacaktır. Bu sorunun konu edilmesi Müslüman entelektüellerin tutulduğu zihinsel agnoziyi ortaya koyması açısından önem arz etmektedir. Oryantalizm karşısında savunmacı bir refleksi ifade eden oksidentalizm ontolojik, epistemolojik ve etik-bilimsel bir kısım maluliyetler içermektedir. Oryantalizm üzerinden kendisini kuran oksidentalizm, oryantalist perspektifin taşıdığı marazi vasıfları yüklenmiş durumdadır. Bu çalışmada, medeniyet algımız açısından oksidentalist söylemin bilimsel bir yöntem, akademik bir disiplin olarak varlığının köksüzlüğü sorununu filozof İbn Rüşd'ün perspektifini sahici bir örneklem olarak sunmak suretiyle ele alacağız.

Anahtar kelimeler: Oryantalizm, Oksidentalizm, bilim tasavvuru, İbn Rüşd.

AN INTELLECTUAL PATHOLOGY: FROM OUR CIVILIZATIONAL PERCEPTION THE IMPOSSIBILITY/ROOTLESNESS OF THE OCCIDENTALIST DISCOURSE

Some conceptual dichotomies such as modernism-postmodernism and occidentalism-orientalism are originated from Western intellectual universe. Occidentalism and orientalist discourses are the conceptual productions of the Western intelligencia. The Occidentalism which is indicating to a mental pathological stand is constructing its existence on the orientalism itself. So, the occidentalism discourse has the same intellectual dissabilities which the orientalism possesses. Here, in this article first we discussed the interrelation between the main discourse i.e. orientalism and the opposite discourse i.e. Occidentalism. Secondly it will be argued that the occidentalism discourse is a rootless paradigm from the Islamic civilization point of view. And lastly, we will refer to İbn Rushd's methodology or concept of science in order to support our argumentation.

Key words: Occidentalism, Orientalism, the conception of science, İbn Rushd

* Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. muharremkl@hotmail.com

I. GİRİŞ

İnsanlığın dinî, felsefî, kültürel ve etnik köken açısından farklılaşan tüm tarihsel entelektüel birikimleri, bilgi alanları ve bu alanlara özgü problematikleri homojen bir yapı arz etmemektedir. Bütün türleriyle felsefî düşüncenin labirentlerinde dolaşan insanlık, tarih boyunca ortak bir düşün kozmosunda yol bulma çabasında olmuştur. Bu tarihsel entelektüel yürüyüşün aktörleri birbirinden yalıtık değil, birbiriyle kaynaşık bir zihin durumu ile hareket etmişlerdir. Yalıtılmış bir medeniyet algısı ve ilim geleneği tasavvuru bir ütopya olmanın ötesine geçemez. Böylesi tümelleyici ve kuşatıcı bir temel öncülle hareket etmekle birlikte, her bir medeniyetin, felsefî geleneğin ya da düşünce sisteminin kendine özgü bir takım ayırıcı vasıfları ya da karakteristikleri söz konusudur. Tarihsel birikimleri açısından insanlığın bir gelenek zinciri içerisinde birbirlerinin ardılları olduğunu vurgulayan bu temel öncül, ayrımların ya da onları karakterize eden niteliklerin dillendirilmesine de mani değildir.

Bu noktada karakteristik özelliklerin tebarüz ettiği temel alanlardan birisi de medeniyetimize özgü olan bilim algısı ve bu algı çerçevesinde şekillenen gelecektir. Bu geleneğin ana parametreleri doğrultusunda oksidantalizmin ya da oksidantalist söylem üretiminin imkânı sorununun konu edilmesi bizi bir yandan ayırıcı vasıflarla yüzleştirdiği gibi öte yandan insanlık tarihinde ortak bir entelektüel alanın varlığına ve inşasının da mümkün olduğuna işaret etmektedir.

Özgün medeniyet algımızın temel karakteristikleri açısından oksidantalist söylemin tümüyle retorik, diyalektik ve analitik/akademik düzeyde üretiminin imkânı sorununu bu çalışmada konu edineceğiz. Bu sorunun konu edilmesi Müslüman entelektüellerin tutulduğu zihinsel agnozinin¹ serencâmını gözler önüne sermesi açısından önemlidir. Nitekim bu agnozîk durum kendisini, modernite karşısında postmoderniteye doğru savrulan düşünsel tutumumuzda da ortaya çıkarmıştır. Modernitenin ötekisi olmayan, bizzat moderniteden menkul bir düşünsel akım olan postmodernite, sahici bir zihinsel tavır alış olarak algı dünyamıza yansımıştır.

Benzer biçimde bu patolojik zihinsel tutum, oryantalizm-oksidantalizm gibi sözde karşıt söylem düzenleri karşısındaki entelektüel duruşumuz açısından da söz konusudur. Oryantalizm karşısında apolojetik ve savunmacı bir refleksle yöneldiğimiz oksidantalizm ontolojik, epistemolojik ve etik bilimsel bir kısım maluliyetler içermektedir. Her şeyden önce oryantalizm üzerinden kendisini kuran oksidantalizm, oryantalist perspektifin taşıdığı marazî vasıfları yüklenmiş durumdadır. Bu çalışmada, medeniyet algımız açısından oksidantalist söylemin bilimsel bir yöntem, akademik bir disiplin olarak varlığının imkânı ya da köksüz-

¹ Agnozi (*agnosia*): Algılama yeteneğinin kaybı.

lûgü sorununu filozof İbn Rüşd'ün perspektifini sahici bir örneklem olarak sunmak suretiyle ele alacağız.

II. ORYANTALİST SÖYLEMİN TEMEL KARAKTERİSTİKLERİ

Batının hegemonik siyasal ve ekonomik güdülerle Doğu'yu sömürgeleştirme arzusu oryantalist söylemin kavramsallaştırılması ve kurumsallaşmasında temel etken olmuştur. Oryantalizmin² dayanağını teşkil eden bu temel etken Edward Said tarafından 'sömürgeciliğin keşif kolu'³ nitelendirmesiyle veciz ifade-sine kavuşmuştur. Oryantalizmi besleyen bu emperyal amacın gerçekleştirilmesi doğal olarak ontolojik, epistemolojik ve etik düzlemde temellendirilen elverişli bir söylemin, metodolojik bir aygıtın varlığını gerekli kılmıştır. Pratik ve pragmatik bir kaygı ile beslenen bu siyasal hegemonik talep öncelikle bir varoluş sorunu olarak problematize edildiğinde Batı kavramının dikotomik bir şekilde kurgulandığını görmekteyiz. Nitekim bu dikotomiyi açığa çıkarır biçimde Said oryantalist, Batı ile Doğu arasında kurgulanan ontolojik ve epistemolojik ayırma dayalı bir düşünüş biçimi olarak tanımlamaktadır.⁴

Batı ile Doğu arasında kurgulanan bu dikotomik karşıtlıkta, Batı tümüyle değerli olanı imgeleyen bir kavramsal bütünlüğe karşılık gelmektedir. İyi-kötü, değerli-değersiz, rasyonel-irrasyonel, güzel-çirkin karşıtlıklarında değerli olanı tüm içerimleriyle Batı kavramı muhtevirdir. Tümelleyici bir bakış açısıyla ötekileştirilen Doğu, ahlâktan hukuka, sanattan ekonomiye ve estetiğe kadar bütün alanlarda değersiz olanın yüklenicisi olarak takdim edilmektedir.⁵

Bu noktada öteki üzerinden ontolojik bir kimlik inşasının varlığından söz edebiliriz. Bütün olarak Batı'ya özgü değerleri -aklî, ahlâkî, hukukî vd.- ve uygulamaları yücelten bir algı ile inşa edilen bu kimlik, kendisini kendinden menkul özdeğerler üzerinden değil, öteki üzerinden kurma yolunu seçmiştir. Bu inşa sürecinin metodik aygıtı olarak karşımıza çıkan oryantalist, siyasî, hukukî, iktisadî ve kültürel hegemonyanın öncü kuvveti olarak bir söylem üretmiştir.⁶

Üretilen bu söylem biçimi, üç ayrı gerçeklik düzleminde varlık bulmuş veya sistematize edilmiştir. Bu gerçeklik düzlemlerinden ilkinin Batı akademisinde akademik bir disiplin olarak ortaya çıkan oryantalist oluşturmaktadır. Ancak

² Oryantalizm kavramının anlam çerçevesi ve kavramın kullanım alanı konusundaki dönüşüme dair bilgi için bkz., Bulut, Yücel, *Oryantalizmin Kısa Tarihi*, İstanbul 2004, s. 1-10.

³ Bkz., Said, Edward, *Oryantalizm Sömürgeciliğin Keşif Kolu*, (çev. Salahattin Ayaz), İstanbul, 1991.

⁴ Said, Edward, *Oryantalizm Sömürgeciliğin Keşif Kolu*, s. 15-16.

⁵ Bu noktada oryantalist sosyal bilimsel teorisyenlerinden Max Weber'e referansta bulunabiliriz. Düzçizgisel bir tarih algısı ile tarihi geleneksel toplumdaki modern topluma geçiş olarak gören Weber Batı'yı ve onun tarihini idealize ederken Batı dışını/ötekini değersizliğin yüklenicisi olarak değerlendirmektedir. Ona göre Batı'ya özgü olan değerler alanın temel ölçütü ya da vasfı rasyonellik ilkesidir. Bkz., Keyman, F.; Mutman, M.; Yeğenoğlu, M., *Oryantalizm, Hegemonya ve Kültürel Fark*, İstanbul, 1999, s. 12. Özlem, Doğan, *Max Weber'de Bilim ve Sosyoloji*, İstanbul, 1999, s. 58.

⁶ Bu konuda Edward Said'in değerlendirmeleri için bkz., Said, Edward, *Oryantalizm Sömürgeciliğin Keşif Kolu*, s. 14-16. Binder, Leonard, *Liberal İslam*, (çev. Yusuf Kaplan), Kayseri, 1996, s. 175.

akademik söylem düzeyinde oryantalist Batıdaki serüvenini tümüyle 'sömürge söylemine' indirgemek genelleyici ve toptancı bir tutum olur. Zira özellikle bir kısım genç kuşak oryantalistlerin bakış açılarının, Batı akademiyasındaki sosyal bilimsel paradigmalardaki dönüşüme koşut olarak oryantalist kurucu saikinden uzakta anlayıcı bir çerçeveye oturduğunu ifade edebiliriz.⁷ Daha açık bir biçimde söylenecek olursa, aşağıda değinileceği üzere, pozitivistik perspektifin dışında bir sosyal bilimsel teoriye dayanan akademik oryantalist algısının varlığından söz edebiliriz. Akademik söylem düzeyi dışında ikinci olarak oryantalist söylemin, bir düşünce üslubu ya da tarzı olarak varlık gösterdiğini ifade söyleyebiliriz. Üçüncü düzlemde ise oryantalistin, tüzel bir kurum olarak varlık kazandığını müşahade etmekteyiz.⁸

Klasik oryantalist söylemin, felsefi duruşu açısından pozitivistik bir perspektifi öngören, ilerlemeci-düzçizgisel bir tarih tasavvuruna sahip olduğunu görmekteyiz. Buna göre insanlık tarihi ilkelden ya da geleneksel olandan modern olana doğru bir gelişim seyri takip etmektedir.⁹ 'Modern olanın' temsilcisi konumunda bulunan Batı ve ona özgü değerler biricik ve evrensel olana karşılık gelmektedir. Oryantalistik paradigmaya egemen olan bu *zihinsel istiğna durumu*, modernitenin öngördüğü süper özne ya da müstağni benlik tasavvuru yaratmıştır. Bu özne, doğal olarak Batı dışı toplumları ötekileştiren bir söylem düzeni içinde ötekini anlayıcı değil, ideolojik koşullanmışlıkla tanımlayıcı ve yargılayıcı bir dil geliştirmiştir.

Oryantalist söylem Batı'nın kendine özgülediği ve evrenselleştirdiği bir ideal insan tipi ya da soyut insan doğası öngörmektedir. Batı dışı toplumlar ise bir anlamda bu idesel insan doğasından yabancılaşmayı ifade etmektedir. Bu yabancılaşmanın önüne geçilmesinde, öngörülen sözde ideal insan prototipinin var kılınmasında Batı'nın üstün eğitimci ve egemen öğretmen konumu da oryantalist tutuma kök salmış bulunmaktadır.

III. OKSİDANTALİZM: KAVRAMSAL SOYKÜTÜK

Batıcılık ya da Garbiyatçılık olarak dilimize aktarabileceğimiz oksidentalizm kavramı, genel anlamıyla bir özne olarak tasarlanabilecek olan Doğu'nun, Batı'ya dair yaklaşımlarını ifade etmektedir. Kavramsal olarak oksidentalizmi, oryantalist söyleme egemen olan ötekini/Doğu'yu nesneleştirerek

⁷ Paradigmatik dönüşüme uygun olarak özellikle örneğin İslâm hukuku üzerine yapılan oryantalistik araştırmalarda David Stephan Powers ve A. Kevin Reinhart gibi genç kuşak oryantalistler ötekileştiren Weberyen sosyal bilimsel teoriye dayalı klasik oryantalistik tutumdan ayrılan bir perspektif benimsemişlerdir. Bu bağlamda ismi geçen iki oryantalisti konu edinen biyografik ve düşüncelerini tanıtıcı çalışmalar için bkz., Kılıç, Muharrem, "Klasik Oryantalist Geleneğe Eleştirel Bir Bakış: David Stephan Powers Örneği", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 4, 2004. Kılıç, Muharrem, "A. Kevin Reinhart: Biyografi ve Genel Yaklaşımlar", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 4, 2004.

⁸ Arlı, Alim, *Oryantalizm Oksidentalizm ve Şerif Mardin*, İstanbul 2004, s. 60.

⁹ Bkz., Keyman, F.; Mutman, M.; Yeğenoğlu, M., *Oryantalizm, Hegemonya ve Kültürel Fark*, s. 12.

klişeler üzerinden tanımlama eğiliminin tersine çevrilmiş biçimi olarak tasavvur etmemiz mümkündür. Doğu-Batı kavramsal karşıtlığı üzerine kurgulanan öteki-leştirme eğiliminin (oryantalizm), modern Batı-merkezci algının egemen olması ile ortaya çıktığını ve türediğini ifade edebiliriz. O yüzden oksidentalizmin kavramsal tarihi arkaplânını, tarihi dinler (İslâm-Hıristiyanlık-Yahudilik) ya da medeniyet havzaları arası çatışmalara (örneğin Yunan ve Roma medeniyetine karşı Pers medeniyetinin bakışı) kadar geri götürmek gerçekçi değildir. Türdeş bir ontolojik ve epistemolojik temele oturabileceğimiz her iki söylem biçimi ötekini üretmektedir. Daha somut bir ifade ile oryantalist söylem bizzat oksidentalizm söylemin varlık nedenine dönüşmektedir. Bu yönüyle oksidentalizm ile oryantalist söylem arasında birinci dereceden bir soybağının varlığını rahatlıkla öne sürebiliriz.

Akademik camiada ise oksidentalizm kavramının popülerlik kazanması oldukça yeni bir durumdur. Yazarlar Ian Buruma ve Avishai Margalit'in 2004 yılında birlikte kaleme aldıkları *Oksidentalizm: Düşmanları Gözünde Batı (Occidentalism: The West in the Eyes of Its Enemies)* adlı kitap, kavramın akademik ve entelektüel çevrede popülaritesini artırmıştır. Ancak bu noktada böylesi bir akademik ilginin ardında yatan süreç analizine dair bir hatırlatmada bulunmamız gerekmektedir. Zira her bir kavramın varoluş serüveni, bilindiği üzere, verili özgün tarihsel, sosyal bir bağlama oturmaktadır.

İlgili kavramın varoluş serüveni, konumuzun özgül bağlamı açısından bakıldığında popülerlik kazanma serüveni ile senkronik olarak ele alınmalıdır. Öncelikle popülerlik kazanma süreci açısından vurgulanmalıdır ki, oksidentalizmin ortaya çıkışı post-travmatik bir sürece yani 11 Eylül 2001 sonrasına denk düşmektedir. Derin bir kırılma evresinin miladını oluşturan 11 Eylül hadisesi, her yönüyle düşünsel alana özgü temel paradigmatik bir dönüşüme ve buna paralel bir pratikler bütününe kapı aralamıştır. Bu dönüşüm, çift kutupluluk veya karşıtlık eksenine oturan yeni bir kavramsal şebeke ve bunların üretimi ve yaygınlaştırmasını yüklenen akademik bir ilgi alanı oluşturmuştur. Oksidentalizm kavramı da bu travma sonrası süreçte, yeni bir dil ve söylem tarzı olarak dönüşüme uğrayan küresel siyasî paradigmalardan birisi olarak elverişli hale sokulmuştur.

Buruma ve Margalit oksidentalizmin tarihsel soykütüğünü deşifre etmeyi amaçladıkları monografilerinde kavramın, ne İslâm'a ve ne de Ortadoğu'ya özgülenebilecek patolojik bir duruma işaret etmediğini ifade ederler. Onlara göre kavramın tarihsel şeceresinin izi sürüldüğünde varılacak ilk durak, 1942 Temmuzunda Pearl Harbor olayından sonra Japon düşünürlerin ve entelektüellerin Kyoto kentinde bir araya gelerek, 'modern olanı nasıl alt edebiliriz' sorusunu gündem yaptıkları konferanstır. Böylece oksidentalizm kavramı milliyetçi Japon entellektüellerce formüle edilmiştir.¹⁰ Burada yazarlar özellikle 11 Eylül ile birlikte

¹⁰ Buruma, Ian; Margalit, Avishai, *Occidentalism: The West in the Eyes of Its Enemies*, New York, 2004, s. 1.

kurgulanan kutuplaşmanın negatif değer yüklü tarafı olarak sunulan İslâm dünyası ile oksidantalizm kavramı arasında öngörülen ve küresel iletişim araçlarıyla tahkim edilen bu soybağını sorgulamaktadır.

Yazarlar 'modern' ve 'Batı' kavramlarının tanımsal çerçevesi açısından bir belirsizlik olmasına ve bu yüzden Japon entelektüellerin bu kavramları tam olarak tanımlamakta zorluk çekmelerine rağmen onların bu iki kavrama karşı güçlü bir kin duygusu beslediklerini ifade etmektedirler. Japon aydınlara göre batılılaşma, Japon ruhunu bozan ya da enfekte eden bir anomali ya da hastalıktır. Bu yüzden onlara göre, Doğuy'a özgü ruhani (spiritüel) kültürün bütünlüğünü deforme eden Batı'ya özgü bilim, modern teknoloji, bireysel özgürlükler ve demokrasi gibi kavramlar reddedilmeli ve alt edilmelidir. Bu bağlamda onlara göre, Batı'ya karşı verilecek olan mücadele, zehir saçan materyalist medeniyete karşı bir savaş anlamına gelmektedir. Sonuç olarak, geleneksel Japon kültürü manevî/spiritüel ve derûnî bir boyut içerirken, modern Batı medeniyeti sığ, köksüz ve yaratıcı gücü tahrip edici bir niteliğe sahiptir. Batı ve özellikle Birleşik Devletler, alabildiğine soğuk ve mekanik bir medeniyettir. Asyalılara göre Batı o zaman için -bir ölçüye kadar bugün hâlâ- kolonyalist ya da sömürgeci emperyal güdüye sahip bir uygarlıktır.¹¹

Bruma ve Margalit, birbirinden farklı etnik veya dinî kökenlere sahip olan toplulukların ya da insanların Batıya karşı olan düşmanlıklarının ve nefretlerinin farklı nedenleri olabileceğini öngörmektedirler. Yazarlar Amerikan emperyalizminin solcu muhalifleri ile İslâmcı radikalleri bir araya getirmenin ya da bir arada değerlendirmenin doğru olmayacağını ifade ederler. Bu iki grup, Amerikan kültürünün ve kolektif gücünün küresel etkisine karşı olabilirler, ancak bunlar politik hedefleri açısından birbirleri ile karşılaştırılmazlar. Bruma ve Margalit, Batı'ya düşmanlık eden ya da karşıt olanların Batı'ya dair oluşturdukları 'insanlık dışı' imajı veya kötü resmi oksidantalizm olarak isimlendirmektedirler. Yazarlar bu kitabı yazma amaçlarının da bu negatif imajı doğuran önyargılar kümesini ve onların tarihsel kökenlerini araştırmak olduğunu vurgulamaktadırlar. Onlara göre basitçe İslâm'a özgülenebilecek olan oksidantalizmin bir Ortadoğu hastalığı olarak nitelendirilmesi bir yanılgıdan ibarettir. Zira yukarıda da değinildiği üzere oksidantalizm, bundan elli yıl önce Japon entelijansiyasınca üretilen bir hastalığı ya da patolojik durumu ifade etmektedir.¹²

Yukarıda oryantalizm ile oksidantalizm arasında kurguladığımız kavramsal ağ ve soybirliği hipotezini doğrular biçimde yazarlar, oksidantalizmin, kapitalizm, Marksizm ve diğer birçok modern izmler gibi, Batı'da doğduğunu öne sürmektedirler. Onlara göre Batı, aydınlanmanın ve aydınlanma düşüncesinden türeyen sekülerizm ve liberalizm gibi akımların yanı sıra bu kavram ve kurumların

¹¹ Bkz., Buruma; Margalit, *Occidentalism: The West in the Eyes of Its Enemies*, s. 2-3.

¹² Bkz., Buruma; Margalit, *Occidentalism: The West in the Eyes of Its Enemies*, s. 5-6.

antitezlerinin de kaynağını oluşturmuştur.¹³ Sonuç olarak bugünün intihar bombacılarının ve kutsal savaşçıların bir takım benzersiz patolojiler ile malul olmalarını ve onların tarihi arkaplânı olan düşüncelerle hareket ettikleri sonucuna varmışlardır. Bu tarihin açık bir biçimde tanımlanmış coğrafi sınırları ya da mekanı bulunmamaktadır. Bu yüzden oksidentalizmin herhangi bir coğrafyaya, etnik veya dinî unsura hasredilmesi imkânsızdır. Nitekim bir zamanlar Japonya oksidentalizmin öldürücü merkezi ve yuvası iken, şimdi hedef tahtası olan kamp-ta yer almaktadır.¹⁴

III. ANTI-ORYANTALİST SÖYLEM EKONOMİSİ: OKSİDANTALİZM

Oryantalizm karşısında bir hınç ve intikam psikozu ile kurulmaya çalışılan oksidentalîst söylem ekonomisi, karşıt söylem ekonomileri için geçerli olan maluliyetlerle mualleldir. Bu maluliyet oksidentalîst söylemin özgüllüğü sorununu öncelikle gündeme taşımaktadır. İfade edildiği üzere, varlığını karşıtlık denkleminde kuran oksidentalizm, her şeyden önce oryantalizm üzerine kâim olmanın getirdiği bir varoluş krizi yaşamaktadır. Ancak sözde kurulu söylem biçimi olarak oksidentalizm, oryantalizm karşısında mukayeseye bile imkân tanımayacak ölçüde köksüz ve geleneksizdir.

Nitekim oryantalizmin, kurulu olduğu ya da kurumsallaştığı üç gerçeklik düzlemi açısından analizi sonucunda oksidentalizmin salt bir düşünce üslubu olarak var olduğu ifade edilebilir. Akademik bir disiplin ya da tüzel bir kurum (sömürge kurumları) olarak oksidentalizmin varlığından söz etmemiz mümkün görünmemektedir. Bir düşünce tarzı ya da üslubu olarak bu iki söylem biçimi arasında bir benzerlik kurulabilme imkânı bulunmakla birlikte, bu düzlemde ontolojik ve siyasal bir farklılaşmanın varlığı görülmektedir. Ortaya çıkan bu farklılaşmanın nedeni oryantalistik düşünce tarzının, akademik bir disiplin ve kurumsal bir bütünlük olarak oryantalist birikimden yararlanmasıdır. Bir yandan bu birikim oryantalistik düşünce biçimini beslerken, öte yandan bu düşünce tarzı da entelektüellerin algılama ve perspektiflerini belirlemektedir. Oksidentalizm açısından böylesi bir sistematik düşünce biçiminin ya da işleyişinin varlığından söz etmek imkânsızdır.¹⁵

Akademik bir disiplin olarak oksidentalizmin kurulması ya da Batı'nın araştırma nesnesi kılınmasını amaçlayan bir çabanın Hasan Hanefi tarafından gerçekleştirildiğini ifade edebiliriz. Bu meyanda Hasan Hanefi *Mukaddime fi İlmi'l-İstiğrâb (Oksidentalizm; Batıyı Anlama İlmine Giriş)*¹⁶ adlı hacimli eseri ile düşünce ve kültür-tarihi açısından zenginliğin ve özgünlüğün kaynağını Batı olarak gören

¹³ Bkz., Buruma; Margalit, *Occidentalism: The West in the Eyes of Its Enemies*, s. 6.

¹⁴ Bkz., Buruma; Margalit, *Occidentalism: The West in the Eyes of Its Enemies*, s. 11-12.

¹⁵ Arlı, Alim, *Oryantalizm Oksidentalizm ve Şerif Mardin*, s. 60-61.

¹⁶ Hanefi, Hasan, *Mukaddime fi İlmi'l-İstiğrâb*, Beyrut, 1992.

Oryantalizme karşı oksidentalist bir söylem geliştirme çabasına girişmiştir. Oryantalizm karşısında oksidentalist söylem inşanın meşruiyet temelini nefsi müdafaa olarak belirleyen Hanefi'nin bu çabası akademik bir disiplin olarak oksidentalizmin akademyada benimsendiği sonucunu doğurmamaktadır.

Varoluşunu oryantalizm üzerinden inşa eden oksidentalizm, doğal olarak oryantalizmin beslendiği dolyatağında can bulmuştur. Ortak varoluşsal bir vasatta boy veren bu iki söylem arasındaki ilişki görünürde bir karşıtlık ilişkisi gibi görünürse de gerçekte birbirini besleyen ve tetikleyen söylem tarzlarıdır. Oksidentalizm, hegemonik bir kategorizasyona tabi tutulanların ve ötekileştirilenlerin hınc psikolojisi ile patolojik bir refleks ortaya koymaları olarak ortaya çıkmaktadır. Böylece oryantalizmin bünyesinde barındırdığı ontolojik ve epistemolojik maluliyet, psiko-travmatik bir tavırla oksidentalist bir retoriğe dönüşmektedir.

Medeniyet algımız açısından böylesi bir söylem geliştirmenin, taşıdığı en temel maluliyet ontolojik düzlemde gerçeklik bulmaktadır. Zira yukarıda da işaret edildiği üzere, ontolojik bir istigna durumu yaratan oryantalizmin öngördüğü özne tasavvuru, kartezyen bir öznedir.¹⁷ Varlığın merkezine yerleştirdiği bu süper özne ya da insan hem ontolojik biricikliğe ve hem de epistemik belirlenimciliğe sahip olan bir konumdadır. Bu mevhum ontolojik hegemonyanın, kendisi dışındakileri tümüyle kuşatıcı bakış açısı, kendi öz varlık tasavvurumuz açısından sorunludur.

İnsanlık tarihi açısından din ve etnisite gibi temel ayrımlar temelinde yaratılan ontolojik, epistemik ve aksiyolojik tavır alışlar, tarihsizlik ve köksüzlük ile mualleldir. Kollektif tarihsel birikim ve bilinç, bir gelenek olarak devralınagelen, kuşaktan kuşağa aktarılan bir ana hatta ya da damara işaret etmektedir. Felsefe, bilim ve kültürel birikimin oluşturduğu bu geleneğin izi sürülmeksizin, yeniden keşfedilmeksizin ve yeniden inşa edilmeksizin yaratıcı bir bilinç düzeyine erişmemiz muhaldir. Bu tarihsel gelenek zincirine eklemenebilmek için, her an yenilenen ve yeniden üreten dinamik bir gelenek algısına sahip olmamız gerekmektedir.

Felsefi ve bilimsel bilgi düzeyindeki bu paydaşlık duygusu ve siyasî düzlemde Müslüman olmayanlara tanınan özerklik doğrultusunda oluşan Müslüman bilinç, oksidentalist söylem üretiminin imkânını sorunsallaştırmaktadır. Zira böylesi bir bilinç, temel farklılaşmalara rağmen 'ötekileştiren' bir sürece değil, ortak değerler alanında bir paylaşım ve duygudaşlığa imkân tanımaktadır. Bu imkân alanı da her şeyden önce, kategorik olarak rasyonel ve değerli olanın üretiminin tekeli bir tutumla bir tek millete, coğrafyaya ya da dini mensubiyete özgülenmesini tümüyle reddeden bir bakış açısıyla önümüze açılmaktadır. Böyle-

¹⁷ Bkz., Kaplan, Yusuf, "Geçiniz Oksidentalizmi" Yeni Şafak Gazetesi, 03.03.2006.

likle değerli olanı üretebilecek zihnin monopolizasyonunu öngören tutum, oryantalistik ya da oksidentalistik bir tutuma işaret etmektedir ve medeniyet algımız açısından temellendirilmesi imkânı yoktur.

Oryantalizmin kendinden menkul bir değerler alanı üreten bu müstağni özne tasarımının oksidentalit bir söylem geliştirmek adına benimsenmesinin post-travmatik bir süreçte geliştirilen patolojik bir tavır olduğunu ifade edebiliriz. Bu sorunlu süreç, modernitenin ve oryantalistik söylemin yarattığı bir anomali durumuna işaret etmektedir. Kendi öz değerler alanımıza özgü bir epistemik tutum geliştirme imkânı bu bağlamda ortadan kalkmış ve tümüyle bilinçsiz bir reflekse dönüşmüştür.

IV. KARŞIT SÖYLEM DÜZENEGİNİ BOZAN İLİM GELENEĞİ: İBN RÜŞD

Tarih tasavvurumuz ve bu tasavvur doğrultusunda ortaya konan tarihsel tecrübemiz açısından bakıldığında, insanlığın ortaya koymuş olduğu tarihi bilimsel, felsefi, entelektüel ve kültürel birikimin paydaşı olma bilincinin, ana damarı oluşturduğunu söyleyebiliriz. Müslüman toplumların zihin haritasına sinmiş olan bu bilinç durumu, hem teorik ve pratik düşünce ya da ilimler düzeyinde ve hem de hukuki ve siyasi uygulamalar düzleminde köklü bir gelenek olarak varlık bulmuştur. Bunun yanı sıra Müslüman olmayan unsurlara ya da gayrimüslimlere yönelik politik tavır ve onlarla olan toplumsal ilişkilerde de bu bilinç durumunun somutlaştığını ortaya koyan bir çok literatürün varlığından söz edebiliriz.¹⁸

Bu noktada, farklı etnik kökenlere sahip çok dinli, çok kültürlü, farklı unsurları harmanlayan bir tarihi sahnenin yaşandığı Endülüs'e yöneleceğiz. Zira Endülüs'e yönelik, farklılıklar içinde toplumsal bir harmoni ve ahenk yaratan tarihsel bir simgeye ve tüm insanlığı ile muhkem bir prototipe dönüş anlamına gelmektedir. Ancak bu çalışmanın sınırları çerçevesinde kalarak, Endülüslü ünlü filozof İbn Rüşd'ün karşıtlık söylemini bozan ilim algısını, bağlam dışına çıkarsızın konu edineceğiz.

İnsanlığın düşünsel mirasına ortak olma bilincini rafine bir biçimde felsefi düzlemde ortaya koyan filozof İbn Rüşd'ün belirlemiş olduğu çerçeve, oksidentalit söylemin medeniyet algımız açısından köksüzlüğünü alabildiğine tebarüz ettirmektedir. Felsefenin meşruiyetini temellendirme bağlamında serdettiği yaklaşımlarıyla İbn Rüşd, insanlık tarihine entelektüel anlamda eklemelenmenin gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Bu gerekliliği İbn Rüşd vücûbiyet kavramı ile ifadelendirerek hukukî bir temellendirmeye gitmiştir. Bu noktada insanlık tarihinde temel inşa edici rolünün

¹⁸ Bu meyanda döneme ait ilgili literatür çerçevesinde Endülüs örneklemini konu edinen bir çalışma için bkz., Kılıç, Muharrem, "Hukuki Plüralizmin Tarihsel Pratiği: -Bir Arada Yaşama Tecrübesinin Endülüs Örneklemini-", *İslâmiyat* Dergisi, sy. 3, 2005.

yanı sıra ayrışmanın ve hatta dönem dönem kanlı çatışmaların zemini olarak görülen *din*'in ya da dinî farklılaşmanın bu ortak alanda paydaşlığa mani olmadığını vurgulamıştır. Daha somut bir ifade ile ona göre, Müslümanların farklı dine mensup olan seleflerine hikmet talebeleri olmalarının bir sakıncası yoktur. Bilakis bu, takınılması gereken bir tavidir. Din farklılığına bakılmaksızın bu gerekliliği İbn Rüşd şu ifadelerle metaforik bir biçimde ortaya koymaktadır.

“Şayet bizden başkaları (Müslümanlardan öncekiler) bu konuyu araştırmışlarsa yürüdüğümüz yolda, bizden önce geçenlerin (Müslüman olmayanlar) bu konuda söylediklerinden yardım istememiz gerektiğinin üzerimize vacip olduğu (husus) apaçıktır. Bu başkalarının, dinde bizimle ortak olmasıyla olmaması fark-sızdır. Zira kurban kesmeye elverişli bir alet (bıçak) bulunursa onunla kurban kesmenin sahih olması için, bu aletin bizimle aynı dini paylaşan veya paylaşmayan kimseye ait olmasına itibar edilmez. Bizimle ortak olmayanlar ifadesi ile İslâm milletinden önce bu konuya bakmış olan eski milletleri kastediyorum.”¹⁹

“Durum böyle olunca ve aklî kıyaslar konusuna bakmak için gereken her şeyi, eskiler en mükemmel şekilde araştırmış bulduklarından, bizim elimizi onların kitaplarına uzatıp bu konuda söylediklerine bakmamız icap etmektedir. Şayet onların söylediklerinin hepsi doğru olursa, bunları kabul ederiz. Şayet onların söylediklerinde doğru olmayan şeyler varsa bunlara dikkat çekeriz.”²⁰

Herhangi bir kategorik tutuma ve ayırma imkân tanımaksızın, ona göre inşanlık tarihinin bilimsel birikimine ortaklık temel bir zorunluluktan kaynaklanmaktadır. Bu zorunluluk, kişisel olarak tek tek bireylerin ortaya çıkarabileceği bir ilmi disiplinden söz edilmesinin imkânsızlığı meselesidir. Burada öncelikle İbn Rüşd, felsefe ve bilimlerin salt olarak tek başına bireylerin teorik ve pratik aklî yetkinliği ile tamamlanabilecek bir süreci ifade etmediğini öne sürmektedir. Ayrıca ona göre, bu aklî yetkinlik düzeyi kategorik olarak tek bir topluma, millete ya da coğrafyaya özgülenemez. Hiçbir kişi, toplum ya da millet hikmet bilgisinin tek ve biricik sahibi ya da üreticisi olarak kabul edilemez. Bu yaklaşımıyla İbn Rüşd adeta, kategorize eden oryantalistik insan algısının yarattığı istiğna durumuna geçmişten günümüze bir tarizde bulunmaktadır. Böylece onun ilim algısına göre hakikate ulaşma sürecinde hiç kimse ya da millet, ne herhangi bir rüchaniyete sahiptir ve ne de varolan düşünsel birikim karşısında müstağni olamaz.

İstiğna durumunun imkânsızlığını ve ayırım gözetmeksizin insanlığın felsefe ve bilim tarihine katkılarını ya da birikimlerine eklemelenmenin gereğini ortaya koyan İbn Rüşd bunu özellikle felsefe bağlamında vurgulamıştır. O, sanatların sanatı olarak nitelendirdiği hikmet ilmi ya da felsefi bilgi alanında istiğna duru-

¹⁹ İbn Rüşd, *Faslü'l-Makâl*, (yay. ve çev. Bekir Karlığa), (Arapça aslı ile birlikte), İstanbul 1992, s. 68-69.

²⁰ İbn Rüşd, *Faslü'l-Makâl*, s. 69.

munun hiçbir şekilde söz konusu olamayacağını şu ifadesiyle ortaya koymaktadır.

"...bir kişinin tek başına ortaya çıkarabileceği bir sanat yoktur. Ya sanatların sanatında -ki bu Hikmettir- nasıl mümkün olur."²¹

Böylece bilim adamının temel amacının hakikate ulaşma çabası olduğunu vurgulayan İbn Rüşd,²² bunu arzulayan ilim adamının ilgili alana dair kadim kültür ve medeniyet havzalarında yetişmiş farklı filozofların öne sürdükleri görüşlerden azade olamayacağını ifade etmektedir.²³ Burada İbn Rüşd'ün öne sürmüş olduğu yaklaşım tarzının, bu çalışma bağlamında çift yönlü bir argümantasyon içerdiğini ifade edebiliriz. İlki, yukarıda değinildiği üzere, kategorize eden tekmerkezci (Avrupa-merkezci) söylem tarzına ya da oryantalistik klişelere/bakış açısına karşı bir eleştirelliği içermektedir. İkincisinde ise, kör bir karşıt söylem geliştirmenin, kontrolsüz refleks üretiminin adı olan oksidentalizme karşı bir eleştirelilik söz konusudur.

Bilgi nesnesi kılınan kavram bütünlükleri karşısında İbn Rüşd bilimselliği yani eleştirelliği ve analitik düşünüşü öngörmektedir. Nitekim bu yaklaşımını şu ifadelerle ortaya koymaktadır; "Karşılaşılan hiçbir fikir ve düşünce körü körüne kabul edilmemeli, tam tersine eleştirici ve seçici davranmalıdır."²⁴ Bu eleştirelilik, hakikate ulaşma ideali doğrultusunda herhangi bir kavramsal bütünlüğün ya da düşünce dünyasının kategorik olarak değersiz kılınmasına mani olan metodolojik bir perspektife işaret etmektedir.

Böylece bir yandan oryantalizmin ötekileştiren ve buna bağlı olarak değersizleştiren kategorik söylem biçimine ve onun antitezi olarak üretilen oksidentalîst söylem tarzına yönelik bir eleştirelliğin varlığının İbn Rüşd'ün bilim algısı üzerinden ifade edilebilirliğini görmekteyiz. Temel amacı, tüm yönleri ve boyutları ile varlığın hakikat bilgisine ulaşmak olan bilim tasavvurunun patolojik bir algılama dünyası üretmesi imkân dâhilinde değildir; zira daha çok bu algı dünyasında üretilen çarpıtılmış imajlar evreni, saf gerçekliğin bilgisini değil, farklı emperyal saiklerle örülü bir episteme kurmayı hedeflemektedir. Bu hedefi tahkim edecek kavramsal düzenekler olarak nitelendirebileceğimiz oryantalizm-oksidentalizm karşıtlığının, sadece İbn Rüşd'ün bilim tasavvuru açısından değil, İslâm tarihinde kök salan medeniyet algımız açısından da imkânsızlığını ifade edebiliriz.

²¹ İbn Rüşd, *Faslü'l-Makâl*, s. 71.

²² İbn Rüşd, *Tehâfütü'r-Tehâfüt*, (thk. Süleyman Dünya), Kahire 1980, I, 416.

²³ İbn Rüşd, *Tehâfütü'r-Tehâfüt*, I, 224.

²⁴ Bkz., İbn Rüşd, *Faslü'l-Makâl*, s. 69,71-72.

V. SONUÇ

Modernizm-postmodernizm, oryantalizm-oksidantalizm gibi gerçekte kökenini tek bir düşünce dünyası oluşturan kavramsal dikotomiler, zihin dünyamızda kavramsal bir savrulmayı beraberinde getirmektedir. Oryantalizmin ötekileştirici kategorik tutumu karşısında, onun kadar sorunlu bir kavramsal içerime karşılık gelen oksidantalizm patolojik bir reflekse işaret etmektedir. Reflekse dayalı olması hasebiyle, bir bilinç durumundan yoksun olan bu tutum, oryantalizmin taşımış olduğu ontolojik, epistemolojik ve aksiyolojik maluliyetleri içermektedir.

Bunun yanı sıra üretilen bu karşıt söylem, özellikle 11 Eylül ile yaşanan travmanın sonrasında oryantalistik paradigmanın sömürgeci/emperyal güdülerine söylem düzeyinde güçlü bir destek sunmaktadır. Bir anlamda karşıt-söylem ana söyleme süreç içerisinde esaslı bir teorik istihkâm sağlamanın yanı sıra alabilirdiğine geniş bir manevra alanı açmaktadır. İfade edildiği üzere, reflekse dayalı bir tutumun bilinç durumundan yoksun oluşu, zihni uyandıran etkenleri göz ardı etme ya da görememe sonucunu doğurmaktadır. Bu zihinsel körlük, Müslüman zihnin temel özelliği olması gereken ferasetten uzakta, nereye su taşıdığıının farkında olmama durumu yaratmaktadır.

Tarihî entelektüel birikimimiz ve medeniyet algımız açısından bakıldığında böyle bir bakış açısının karşılık bulabileceği bir çerçevenin çıkarılamayacağını ifade edebiliriz. Bu şekil bir perspektifin ya da söylem üretiminin temel saikleri veya ona yol açan etkenler konusunda birçok şey söylenebilir. Ancak burada tarihsel olguyu tespit etme adına, yalnızca Müslüman zihin dünyasının hezimet psikolojisi içerisinde böyle bir söylem üretimine yöneldiğini ifade ile yetinebiliriz.